

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Факультет № 6

Кафедра соціології та психології

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

з навчальної дисципліни

«ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ЗВО»

обов'язкових компонент третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

освітньо-наукової програми

за спеціальністю **011 «Освітні, педагогічні науки»**

м. Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології факультету № 6
(протокол від 29.08.2023 № 8)

Розробники: завідувач кафедри педагогіки та психології, доктор педагогічних наук, професор Олена ФЕДОРЕНКО.

Рецензенти:

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, іноземної філології та перекладу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця **Вікторія БУДЯНСЬКА;**

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ **Валентина ТЮРІНА.**

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами

Номер та найменування теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Тема № 1: Основи педагогічної діяльності.	10	2	2			6	екзамен
Тема № 2: Вимоги до особистості викладача закладу вищої освіти.	12	2	4			6	
Тема № 3: Педагогічна майстерність викладача закладу вищої освіти.	14	4	4			6	
Тема № 4: Професійне спілкування у діяльності викладача.	14	4	4			6	
Тема № 5: Мовлення викладача як засіб педагогічної праці.	16	4	4			8	
Тема № 6: Елементи педагогічної майстерності при проведенні лекції.	14	2	4			8	
Тема № 7: Елементи педагогічної майстерності викладача в освітньому процесі ЗВО.	10	2	2			6	
Всього за семестр	90	20	24			46	

2. Методичні вказівки до семінарських занять

Тема № 1 «Основи педагогічної діяльності»

Семінарське заняття «Основи педагогічної діяльності»

Навчальна мета заняття: Визначити поняття «сутність педагогічної діяльності»; розглянути місце педагогічної майстерності серед інших наук; визначити предмет і завдання педагогічної майстерності. Розглянути особливості розвитку педагогічної майстерності.

Кількість годин 2.

Навчальні питання:

1. Сутність педагогічної діяльності, її специфіка та особливості.
2. Структура педагогічної діяльності.
3. Функції педагогічної діяльності.

Методичні вказівки до самостійного опрацювання теми:

1. Потрібно розкрити основні особливості та зміст процесу виховання в контексті предмету педагогічна майстерність.

Термін "Педагогічна культура" поки ще не одержав загальноприйнятого наукового визначення, отже, досліджуючи зазначений феномен стосовно до професійної діяльності вчителя, йдемо від загального до частки, логічно йти від виявлення культурних параметрів особистості педагога до професійної своєрідності їхнього прояву в педагогічній діяльності. У науковій літературі можна зустріти безліч, часом різних між собою, визначень культури. Ще в 1964 році американські дослідники А. Кребер і К. Клакхон зібрали 257 визначень культури і ще більш 100 спроб визначити це поняття описово. Кожне з цих визначень охоплює окремі, іноді досить істотні сторони культури, іноді випускаючи з виду інші, не менш істотні, справи тут не тільки в недостатній глибині пізнання феномена культури, проникнення в його сутність і природу, а скільки в надзвичайній складності і багатогранності самого цього явища. Останнім часом зріс інтерес у філософії як факторові соціального розвитку. Дослідники все частіше приходять до переконання, що саме соціально-культурні ознаки окремого суспільства накладають відбиток на соціально-історичну динаміку розвитку світу в цілому. Саме в останні роки і сформувалися філософія культури - наука, спрямована на філософське збагнення культури як універсального і всеохоплюючого феномена.

З поміж сотні визначень поняття "культура" вірогідним є таке: культура - це сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством упродовж своєї еволюції; освіченість, вихованість, рівень досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності. Це поняття охоплює цілий комплекс матеріальних, духовних, інтелектуальних і емоційних характеристик суспільства, що включає в себе не лише різноманітні мистецтва, а й спосіб життя, основні правила людської поведінки, обрядовість, традиції, вірування.

У широкому розумінні культура – це все, що створено людством, суспільством, фізичною і розумовою працею кожного його члена на благо людини, а у більш вузькому – це ідейний і моральний стан суспільства, що визначається матеріальними умовами його життя і проявляється у його побуті, ідеології, освіті, свідомості, життєвій активності, досягненнях науки, літератури, у фізичному та моральному вихованні.

Для вирішення завдання освітньої політики держави професійна підготовка педагога повинна відповідати вимогам суспільства. Викладач має бути обізнаним не тільки з дисципліни, яку він навчає, але й володіти педагогічною майстерністю та культурою.

Специфіка культури як якісної характеристики духовно-практичного освоєння людиною світу відбивається у тому, що вона (культура) свідчить, в якій мірі людина стала для себе та інших людиною, як вона відчуває та усвідомлює себе такою. Аналіз сутності культури, її місця, ролі в суспільстві дозволяє виділити її основні характеристики, а саме:

1. Культура – народжене суспільством, властиве суспільству соціальне явище, що відбиває його якісну характеристику та збагачує духовне життя людини;
2. Ціннісні орієнтації особистості вчителі. Відомо, що знання, уміння і навички без включення їх у систему суспільно-значимих цінностей людини, його моральних відносин здатні "розтратити духовні". Утворена людина, у якої відсутні належні моральні підвалини, найчастіше використовує придбані знання в суцільно прагматичних, особистих цілях учитель без моральності й ідеалів ніколи не стане носієм культури.

3. Моральні якості невід'ємні від гуманістичної спрямованості особистості вчителя, визначення пізнання іншої людини, відношення до людини як до найбільшої цінності, лише за умови оточення відповідальності перед майбутнім і любові до дітей починається формування педагогічної культури. Досить актуальні слова Н.А. Бердяєв а про те, що "остаточно втрачає свідомість цінності людського життя, неповага до особистості досягає дивовижних розмірів, обожнюванням голої людської волі, звільненої від усякої святині – із цим ніяких цінностей створити не можна". Тому однією з ведучих якостей особистості, що необхідна для розвитку педагогічної культури є "комунікативне ядро особистості", що припускає готовність людини до повноцінного між особистісного спілкування.

4. Педагогічна культура невіддільна від культури зовнішнього вигляду, культури мови, естетичної культури, різнобічних інтересів і духовних потреб педагога. У цьому зв'язку показниками сформованості педагогічної культури є інтереси і духовні потреби вчителя.

Теми для рефератів

1. Феномен педагогічної майстерності у сучасній психолого-педагогічній науці.
2. Динаміка функцій учителя в сучасному навчально-виховному процесі.
3. Феномен педагогічного керівництва теорія і практика.
4. Мотивація професійної діяльності сучасного педагога.
5. Діяльність вчителя як творчий процес.

Література: 1 (розділ 1); 2, 4, 6 (с. 29-49).

Тема № 2 «Вимоги до особистості викладача закладу вищої освіти».

Семінарське заняття «Вимоги до особистості викладача закладу вищої освіти».

Навчальна мета заняття: засвоєння матеріалу з даної теми, сформулювати уявлення про педагогічну майстерність.

Кількість годин 2.

Навчальні питання:

1. Сучасні вимоги до особистості педагога.
2. Педагогічні вміння та педагогічні здібності.
3. Поняття професійної компетентності викладача, її структура.
4. Педагогічна майстерність педагога, її компоненти.

Методичні вказівки до самостійного опрацювання теми:

Важливою передумовою проведення уроків є побудова їх на діалогічній взаємодії вчителя з учнями.

Діалог — специфічна форма спілкування, коли людина сприймається як партнер із правом на власну позицію, на свій індивідуальний спосіб сприйняття світу, дає змогу самовираження кожному із партнерів спілкування.

Діалог – професійна позиція викладача стосовно студентів, намагання зробити їх активними учасниками власного процесу навчання, залучити до спільної з педагогом діяльності в процесі пізнавального пошуку.

Характеристики заняття-діалогу:

а) рівність особистісних позицій учителя й студентів у процесі навчання полягає в тому, що вчитель сприймає учня як особистість і реагує на нього як на особистість, в особистісному включенні вчителя і студентів у розв'язання дидактичних завдань уроку;

б) наявність контакту, емоційно-інтелектуальної спільності між учнем та вчителем — відчуття учнем у спілкуванні з вчителем своєї психологічної захищеності; доброзичлива, творча атмосфера уроку;

в) високий рівень мотивації навчання студентів — активність у пізнавальній діяльності; свідомий характер навчання; забезпечення успіху у навчанні;

г) оптимальне співвідношення між свободою учня у виборі змісту, методів навчання і педагогічним керівництвом його діяльністю; збільшення числа елементів навчальної самодіяльності в роботі студентів;

д) творче самопочуття вчителя і студентів під час роботи на уроці, відчуття ними задоволення від спільної праці; реалізація потреби студентів у персоналізації, в суспільному визнанні.

Технологічні елементи організації навчання на уроці:

- 1) мета уроку, її спрямування;
- 2) завдання і професійна позиція викладача;
- 3) головний механізм педагогічного керівництва навчанням;
- 4) характер пізнавальної діяльності й позиція студентів у навчанні;
- 5) оцінювання навчання.

Технологія заняття-діалогу потребує від педагога:

- високого рівня володіння розвивальними методиками навчання;
- розвитку гуманістичної спрямованості його особистості;
- вміння сприймати, слухати, розуміти студентів;
- прогнозувати їхнє зростання.

Педагогічна ефективність занять-діалогів:

1. Високий рівень мотивації навчання студентів. На занятті панує творча атмосфера пізнання, спільного пошуку.

2. Взаєморозуміння між педагогом і учнями. Довіра до вчителя як до фахівця — його сприймають як авторитетне джерело знань; повага до нього як до особистості.

3. Високий рівень пізнавальної активності студентів. Їхня думка розкута, вони не бояться помилитися, бачать реальну зацікавленість учителя в їхніх відповідях, роздумах, висновках.

4. Взаємна задоволеність викладача і студентів спільною працею на занятті: учні збагатилися новою цікавою інформацією, виявили свої здібності, здобули визнання у класі; викладач задоволений співпрацею із студентами, тим, що віддав їм частку свого інтелектуального, духовного надбання, переконався, що його робота дала позитивні результати.

«заняття-діалог» - це формування знань студентів як власної цінності, вмінь, духовного надбання, яке сприяє особистісному зростанню, входженню у непростий світ взаємин з оточенням.

«заняття -монолог» - це процес, в якому навчання зводиться до виконання формальних функцій, ігнорується особистість студента як суб'єкта навчання, отримує знання, але вони формальні, як і стосунки з вчителем.

Компоненти побудови заняття -діалогу - «кріплення діалогу»:

- «Кріплення» діалогу перше. Стосується аспекту: учитель і його предмет. Урок-діалог можливий за умови, якщо вчитель вбачає у своєму предметі не сукупність інформації, а засіб розвитку особистості учня. Мати особистісне ставлення до об'єкта розмови.

- «Кріплення» діалогу друге. Комунікативне забезпечення уроку.

- «Кріплення» діалогу третє. Виражене особистісне спрямування. Головний герой — студент як індивідуальність, а головні критерії добору методичних засобів навчання — їх здатність забезпечити особистісне спрямування навчального процесу. Розвиток учня як особистості. Збудити у студентів потребу в самовихованні, саморозвитку. Утвердитися як особистість. Методика роботи, яка дає дитині змогу виявити себе як індивідуальність.

- «Кріплення» діалогу четверте. Спрямування уваги викладача на себе як керівника пізнавальною діяльністю студентів.

Теми рефератів:

1. Професійна ідентифікація особистості викладача.
2. Ідеал учителя на сучасному етапі розвитку освіти
3. Професійне самовиховання вчителя сутність, шляхи і способи реалізації
4. Педагогічний імідж як інструмент розв'язання вчителем професійних завдань.
5. Особливості педагогічного іміджу А. Макаренка.
6. Елементи театральної педагогіки у педагогічному досвіді А. Макаренка.
7. Особливості педагогічної та акторської дії.

Література: 4 (с. 45-90); 6 (с. 49-62), 7, 8, 11 (с. 25-50).

Тема № 3 «Педагогічна майстерність викладача закладу вищої освіти».

Семінарське заняття «Педагогічна майстерність викладача закладу вищої освіти».

Навчальна мета заняття: засвоєння матеріалу з даної теми, сформувати уявлення про педагогічну майстерність викладача.

Кількість годин 2.

Навчальні питання:

1. Елементи педагогічної майстерності.
2. Педагогічна техніка викладача як складова його майстерності.
3. Рівні педагогічної майстерності викладача.

Методичні вказівки до самостійного опрацювання теми:

Сутність та роль педагогічної техніки викладача у навчальному процесі. Для успішного навчання та виховання студентів викладачу недостатньо знань та вмінь. У XVII ст. видатний чеський педагог Я.А. Коменський зазначав, що викладач має володіти мовою і собою, застосовувати дисципліну без гніву, збудження, ненависті, з простотою та щирістю. Видатний вихователі "трудних" підлітків В.М. Сорока-Росинський писав: "Багато хто вважає, що якщо педагог володіє хорошими знаннями, а крім того, всіма тими якостями, то цього цілком достатньо, щоб стати... таким, так би мовити, наочним виховним посібником..." У реальному житті студентам потрібні педагоги з чітко вираженою особистістю кожний.

Відомий український педагог А.С. Макаренко одним з перших звернув увагу на те, що діти потребують складної тактики і техніки, що педагогу слід уміти керувати своїм настроєм, стилем і тоном спілкування, інтонацією, посмішкою, поглядом, мімікою, рухами, ходом... Іноді жест буває красномовнішим за слова, а міміка в найкоротшу мить доводить те, на що знадобилися б монологи. Справді, Антон Семенович неодноразово наголошував на необхідності для вчителя володіти прийомами організації власної поведінки і впливу на учня. Він увів для позначення цього явища поняття "педагогічна техніка", яке має нагадувати педагогові про необхідність дбати не лише про сутність викладацької діяльності, а й про форму вияву своїх намірів, свого духовного потенціалу. Адже "вихованець сприймає вашу

душу та ваші думки не тому, що знає, що у вас на душі робиться, а тому, що бачить вас, слухає вас". Отже, хороший викладач — завжди яскрава особистість, кожний з них має власну техніку впливу, взаємодії, спілкування, саморегуляції.

Педагогічна техніка як сукупність професійних умінь сприяє гармонійному поєднанню внутрішнього змісту діяльності вчителя і зовнішнього його вираження. І тоді майстерність педагога виявиться в синтезі духовної культури і педагогічно доцільної зовнішньої виразності.

Поняття "техніка" походить від гр. *technikos* — вправний, і означає сукупність прийомів та пристосувань. Техніку вчителя називають педагогічною, у 20-их роках ХХ ст. її розуміли як сукупність прийомів і засобів, спрямованих на чітку й ефективну організацію навчальних занять.

Нині педагогічну техніку визначають як систему вмінь учителя, що дає змогу використовувати власний психофізичний апарат для досягнення ефективних педагогічних результатів.

Педагогічна діяльність є емоційно напруженою, тому багато викладачів зазнають істотних труднощів, пов'язаних з нездатністю оперативно приймати рішення у стресових ситуаціях, не припускати грубих помилок і зберігати при цьому витримку, спокій. Педагогічна втомленість, надмірні витрати енергії послаблюють працездатність, призводять до роздратованості, авторитаризму, конфліктів, навіть за найкращих початкових прагнень і гуманістичних поглядів.

Це не може не відбиватися на студентах. Брутальні слова або дії педагога знижують самооцінку вихованця, включають неусвідомлені захисні механізми, які мають допомагати людині зберегти своє "психічне обличчя", рівень самоповаги. При цьому закріплюються негативні програми поведінки (агресивність, невротична замкненість у собі, рухове розгальмування тощо), проти яких, власне, і намагався боротися викладач.

Отже, вчитель має справляти не тільки педагогічний, а й оздоровлюючий (тобто психотерапевтичний) вплив на інших. На думку педагога-майстра Є.М. Ільїна, сьогодні недостатньо бути викладачем і артистом, потрібно бути ще й лікарем. Навчання має бути хвилинами здорового способу життя. Неможливо бути гуманним, не знаючи душі людини. Справжня гуманність означає передусім справедливість. Справедливість — це чуйність викладача до індивідуального духовного світу кожної дитини. Справедливим педагог може бути лише тоді, коли у нього є достатньо духовних сил, щоб приділити увагу кожному студенту.

Тобто педагогічні помилки виникають не тільки внаслідок неправильних уявлень або відсутності знань, а й з відкритої психоаналізом закономірності "свідомість розмірковує, а підсвідомість керує". Неможливо впливати на душу людини, ураховуючи тільки закони функціонування свідомості.

Отже, викладачу необхідні не тільки знання, уміння, а й техніка, яка дає змогу враховувати особливості впливу підсвідомості на поведінку та використовувати психотерапевтичні прийоми самозахисту і впливу на інших для збереження здатності до самозцілення та впровадження здорового способу життя. Педагогічна техніка дає можливість використовувати психофізичний апарат викладача для досягнення бажаних педагогічних результатів. Багато вчителів витрачають свої психофізичні сили, час та здоров'я неоптимально, а наслідки їхнього впливу на свідомість студента нетривалі, а іноді й протилежні бажаним. "Педагогічну техніку умовно можна поділити на зовнішню і внутрішню відповідно до мети її використання.

Внутрішня техніка — створення внутрішнього переживання особистості,

психологічне налаштування вчителя на майбутню діяльність через вплив на розум, волю й почуття. Зовнішня техніка — втілення внутрішнього переживання вчителя в його тілесній природі: міміці, голосі, мовленні, рухах, пластиці". Складові педагогічної техніки викладача - це сукупність раціональних засобів, умінь та особливостей поведінки педагога, спрямованих на ефективну реалізацію обраних ним методів і прийомів навчально-виховної роботи з окремим індивідом чи колективом відповідно до поставленої мети навчання та виховання з урахуванням конкретних об'єктивних і суб'єктивних умов.

Важливими складовими педагогічної техніки є:

- мистецтво одягатися з урахуванням особливостей професійної діяльності;
- володіння своїм тілом: уміння ходити, сидіти, стояти;
- володіння мімікою, жестами;
- сформованість мовленнєвої культури: правильне професійне дихання, чітка дикція, належні темп і ритм, логічна побудова висловлювань тощо;
- вироблення оптимального стилю в навчально-виховній діяльності;
- уміння вправно й доцільно здійснювати окремі дидактичні операції (писати на дошці, користуватися технічними й наочними засобами навчання, ставити запитання, слухати відповіді, оцінювати навчальну діяльність студентів і т. ін.);
- здатність керувати своїм психічним станом і станом вихованців (дихання, напруження м'язів, емоції, увага, уява, спостережливості). Вченими були проведені дослідження рівнів сформованості й володіння педагогами вищої школи компонентами педагогічної техніки, які проаналізували діяльність 70 викладачів. Для цього вони застосували методику експертних оцінок з використанням методів спостереження, аналізу, математичної статистики та ін.

Теми рефератів:

1. Професійно значущі якості педагога в організації ефективної взаємодії з учнями.
2. Особливості професійного мислення вчителя.
3. Шляхи розвитку педагогічної спостережливості.
4. Техніка мовлення вчителя як засіб розв'язання педагогічних завдань.
5. Природа педагогічного таланту.
6. Засоби керування вчителем психічним самопочуттям.
7. Особливості педагогічної рефлексії вчителя.

Література: 3 (с. 45-60), 4 (с. 105-111); 6 (с. 23-244), 7, 8.

Тема № 4 «Професійне спілкування у діяльності викладача».

Семінарське заняття «Професійне спілкування у діяльності викладача».

Навчальна мета заняття: засвоєння матеріалу з даної теми, сформулювати уявлення про принципи та методи педагогічного спілкування.

Кількість годин 4.

Навчальні питання:

1. Спілкування як основа педагогічної діяльності.
2. Педагогічне спілкування: функції, види, структура.
3. Спільнота педагогічного спілкування.
4. Мистецтво педагогічного спілкування.
5. Спілкування як основа педагогічної діяльності.
6. Педагогічне спілкування: функції, види, структура.
7. Спільнота педагогічного спілкування.

8. Мистецтво педагогічного спілкування.

Методичні вказівки до самостійного опрацювання теми

Педагогічний діалог — дія у педагогічному процесі, яка дає можливість кожному партнерові самовиразитись у спілкуванні. Відповідно діалогічне педагогічне спілкування постає як тип професійного спілкування, що відповідає критеріям діалогу, забезпечує суб'єкт-суб'єктний принцип взаємодії педагога та студентів.

Для того, щоб педагогічне спілкування мало всі риси діалогічності, вони повинні відповідати таким критеріям.

1. Визнання рівності особистісних позицій, відкритість і довіра між партнерами. Ця ознака, будучи сутністю суб'єкт-суб'єктних стосунків, передбачає визнання активної ролі, реальної участі учня у процесі виховання. За таких обставин учитель та студент діють як партнери, спільно організовуючи пошук, діяльність, аналізуючи та виправляючи помилки. Педагог не зводить своїх дій до оцінювання поведінки учня і вказівок на необхідність і способи її поліпшення. Він надає учневі інформацію про нього, а той повинен сам учитися оцінювати свої дії. Йдеться не про усунення оцінного судження, а про зміну його авторства. Це забезпечує співробітництво, рівність та активність обох сторін.

2. Зосередженість педагога на співрозмовникові та взаємовплив поглядів. Особистісна рівність у діалогічному спілкуванні передбачає різні позиції його учасників. Студент перебуває у колі своїх потреб і діє в напрямі задоволення власних прагнень (намагання самоутвердитися, пізнати нове тощо), а вчитель має зосередити свої зусилля на потреби учня.

За такого спілкування у центрі педагога опиняється особа співрозмовника, його мета, мотиви, точка зору, рівень підготовки до діяльності. В організації діалогу важливим є використання прийомів аттракції (лат. *attrahere* — приваблювати). Вони передбачають легке сприйняття позиції людини, до якої склалось емоційно позитивне ставлення (почуття симпатії, дружби, любові).

Завоюванню симпатії сприяють: використання прийому «власного імені» (звук його підсвідомо викликає приємні емоції, свідчить про повагу до особистості); привітна, щира усмішка (підбадьорення, заохочення, розуміння) виступає сигналом для партнера по спілкуванню (я твій друг); приховування негативних емоцій, обурення (навіть цілком справедливого, зрозумілого); використання механізмів навіювання (переконання) з метою формування віри в свої сили, наявність позитивних рис (прийом компліменту); терпляче, з розумінням і співчуттям, вислуховування співрозмовника, що дає змогу задовольнити потребу у самовираженні, формує позитивне ставлення до вчителя.

Зосередженість на співрозмовникові передбачає готовність змінювати свої наміри, думки відповідно до зустрічних реакцій. Уважний до реакції дитини вчитель вибудовує взаємодію в площині інтересів співрозмовника, пропонує шляхи вирішення проблем залежно від його потреб.

Для розуміння іншої людини важливою є уява, яка дає змогу уявити себе на місці співрозмовника, з'ясувати, наскільки зрозумілим буде для нього сказане. Уміння бачити ситуацію не тільки своїми очима, а й очима дитини є важливою рисою педагога. У її формуванні велике значення має інтуїція — здатність бачити особливості іншої людини, через безпосереднє споглядання, без логічної аргументації.

Процес міжособистісного розуміння тісно пов'язаний з емоційною сферою. Почуття, співчуття та співпереживання допомагають адекватніше розуміти інших

людей. Уміння сприйняти почуття іншого як власні, здатність до емоційного відгуку — необхідний компонент педагогічного спілкування та специфічний засіб пізнання людини людиною.

3. Персоніфікована манера висловлювання («Я вважаю», «Я гадаю», «Я хочу порадитися з вами»). Згідно з її вимогами діалог передбачає відкриту позицію. Вона є важливим критерієм діалогічного спілкування, який передбачає виклад інформації від першої особи, звертання педагога та студентів до особистого досвіду, висловлення не лише предметної думки, а й свого ставлення до неї, що разом з іншими чинниками зумовлює взаємодію.

4. Поліфонія взаємодії. Передбачає можливість для кожного учасника комунікації викласти свою позицію, пошук рішень у процесі взаємодії з урахуванням думок кожного учасника. Вона є антиподом до монологічного спілкування, яке репрезентує лише думку вчителя. В індивідуальній бесіді з учнем поліфонія реалізується у формі розвиваючої допомоги, надаючи яку, вчитель не прагне вирішення його проблеми. Студент сам проживає своє життя, йому слід залишити простір для власних зусиль, праці душі.

5. Двоплановість позиції педагога у спілкуванні. У процесі спілкування педагог веде діалог не лише з партнером, а й із собою. Беручи участь у взаємодії, він одночасно аналізує ефективність втілення власного задуму. Це сприяє збереженню його ініціативи під час спілкування. Ігнорування зазначених критеріїв руйнує сприятливу атмосферу спілкування, породжує комунікативні бар'єри.

Теми рефератів:

1. Професійна компетентність учителя.
2. Феномен професійної деформації особистості вчителя причини, шляхи подолання.
3. Чинники атракції у взаємодії вчителя з учнями.
4. Педагогічна дія у вимірах театральної педагогіки К Станіславського.
5. Критерії педагогічної майстерності сучасного вчителя.

Література: 1 (с. 84-96), 2 (38-46), 4 (с. 120-136); 6 (с. 246-267).

Тема № 5 «Мовлення викладача як засіб педагогічної праці».

Семінарське заняття «Мовлення викладача як засіб педагогічної праці».

Навчальна мета заняття: засвоєння матеріалу з даної теми, сформулювати уявлення про принципи та методи педагогічного спілкування.

Кількість годин 4.

Навчальні питання:

1. Мовлення і комунікативна поведінка викладача.
2. Функції мовлення викладача у взаємодії зі студентами.
3. Шляхи вдосконалення мовлення викладача.
4. Мовлення і комунікативна поведінка викладача.
5. Функції мовлення викладача у взаємодії зі студентами.
6. Шляхи вдосконалення мовлення викладача.
7. Комунікативна компетентність викладача.

Методичні вказівки до самостійного опрацювання теми

Складовою педагогічної майстерності викладача є його мовлення. Це інструмент професійної діяльності викладача, за допомогою якого можна розв'язати різні педагогічні завдання; зробити складну тему навчального заняття цікавою, а процес її вивчення — привабливим; створити щире спілкування у класі, встановити

контакт з студентами, досягти взаєморозуміння з ними; сформувати в студентів відчуття емоційної захищеності, вселити в них віру в себе.

У чому полягає майстерність мовлення викладача, що сприяє її формуванню, як організувати роботу із самовдосконалення професійної мовленнєвої підготовки?

Вислів «мовлення викладача», як правило, використовують, коли говорять про усне мовлення (на відміну від письмового в педагогічній діяльності). Під усним мовленням розуміють як сам процес говоріння, так і результат цього процесу — усні вирази.

Мовлення викладача — це мовлення, спрямоване на розв'язання специфічних завдань, що виникають у педагогічній діяльності, спілкуванні. Можна говорити про *професійні особливості мовленнєвої діяльності викладача*, а саме:

а) ця діяльність спеціально організується викладачем, він керує нею відповідно до умов педагогічного спілкування;

б) кінцевим результатом є досягнення поставленої мети, яка пов'язана з навчанням і вихованням студентів;

в) добір мовних і мовленнєвих засобів здійснюється відповідно до потреб, завдань взаємодії викладача з студентами; їх ефективність прогнозується викладачем;

г) мовленнєва діяльність викладача в реальній ситуації спілкування будується на відтворенні (рефлексії) стану, поведінки, реакції студентів, вона регулюється змістом зворотної інформації, яку отримує викладач;

д) мовлення викладача є предметом його педагогічного аналізу й самоаналізу, постійного самовдосконалення.

Мовлення викладача поділяють на два типи — *монолог* (монологічне мовлення) і *діалог* (діалогічне мовлення). Форми цього мовлення різноманітні. *Формами монологічного мовлення* викладача є розповідь, лекція, коментар, пояснення (правил, законів, термінів тощо), розгорнуті оціночні судження (мотивація оцінки знань, поведінки та ін.). Діалогічне мовлення викладача широко представлене в різного роду бесідах зі студентами, які будуються у формі запитань і відповідей.

Аналізуючи мовлення педагога, часто використовують вираз «комунікативна поведінка». У сучасній науковій літературі під *комунікативною поведінкою* розуміють не просто процес говоріння, повідомлення певної інформації, а таку організацію мовлення й відповідно до неї невербальної поведінки викладача, яка впливає на створення емоційно-психологічної атмосфери педагогічного спілкування, на характер взаємин між викладачем та студентами, на стиль та результат їхньої діяльності.

Комунікативна поведінка викладача оцінюється відповідно до того, що і як він говорить, які в нього жести, рухи, вираз обличчя, який підтекст мають його слова, на яку реакцію студентів розраховані. В реальних ситуаціях життя — на заняттях, у позааудиторній діяльності, у між особистому спілкуванні — мовленнєва сторона спілкування становить значний перелік: репліка, розповідь, запитання, оціночні судження, відповіді, зауваження, емоційні реакції.

Ця специфічна атмосфера — результат комунікативної поведінки викладача і студентів. Щоразу вона неповторна і в цьому розумінні — миттєва. І слід знати, що в пам'яті студентів після зустрічі з викладачем залишається не тільки пізнавальна інформація, яку він дав, а й та атмосфера, якою супроводжувалося їхнє спілкування. Студенти несуть у собі настрій, враження від зустрічі з педагогом, пам'ять про його погляд, інтонацію, тональність мовлення, спосіб реагувати на поведінку його вихованців. Тому так важливо, плануючи зустріч зі студентами, обміркувати не

тільки зміст спілкування (про що я буду з ними говорити), а й особливості свого мовлення і комунікативної поведінки (як я буду говорити, які вербальні і невербальні засоби допоможуть мені бути виразним, переконливим, коректним, яку емоційну атмосферу спілкування я хотів би створити).

Педагогічна ефективність мовлення викладача залежить:

- від рівня володіння мовою, вміння здійснювати правильний вибір мовних засобів;
- від стилю спілкування зі студентами, який притаманний викладачеві;
- від установки на взаємодію зі студентами, якою мірою він відчуває психологічні особливості ситуації мовлення.

Так, можна помітити різницю в комунікативній поведінці між викладачем автократом і педагогом-гуманістом, педагогом, який байдуже ставиться до студентів і який зорієнтований на співпрацю з ними.

У викладачів, стиль спілкування яких із студентами будується на основі дружнього ставлення до них, комунікативна поведінка завжди спрямована на встановлення особистісного і пізнавального контакту, запобігання негативним реакціям або зняття їх, створення ситуації «ми» — ситуації спільних роздумів і переживань. Мовлення викладача має особистісне забарвлення, воно інтонаційно виразне, щире і безпосереднє.

Комунікативна поведінка викладачів, орієнтованих на авторитарні засоби спілкування, як правило, створює в студентів психологічні і естетичні бар'єри у стосунках з педагогами. Мовлення таких викладачів здебільшого невиразне, сухе, з інтонаціями байдужості або залякування.

Отже, рівень майстерності мовленнєвої діяльності викладача визначається рівнем культури його мовлення і спрямуванням його комунікативної поведінки.

Педагогічне мовлення покликане забезпечити:

- а) продуктивне спілкування, взаємодію між педагогом і студентами;
- б) позитивний вплив викладача на свідомість, почуття студентів з метою формування, корекції їхніх переконань, мотивів діяльності;
- в) повноцінне сприйняття, усвідомлення й закріплення знань у процесі навчання;
- г) раціональну організацію навчальної та практичної діяльності студентів.

Досягнення правильного мовлення педагога забезпечується:

- нормативністю, тобто відповідністю мовлення нормам сучасної літературної мови — граматичним, орфоепічним, акцентологічним та ін., точністю слововживання;
- виразністю мовлення — його образністю, емоційністю, яскравістю;
- правильністю;
- термінологічною точністю;
- доречністю;
- лексичним багатством;
- виразністю;
- чистотою.

Особливості мовлення викладача:

- адресний характер мовлення викладача (воно звернене до студентів);
- зміст такого мовлення приймається студентами з двох каналів: звукового (через слово, інтонацію) та візуального (через міміку, жести, рухи та ін.);
- імпровізаційний характер усного педагогічного мовлення.

Вимоги до комунікативних якостей мовлення викладача зумовлені функціями, які воно виконує в педагогічній діяльності. Головними серед них можна назвати такі:

а) комунікативна — встановлення і регуляція взаємовідносин між викладачем і студентами, забезпечення гуманістичної спрямованості розвитку студентів;

б) психологічна — створення умов для забезпечення психологічної свободи студента, прояву індивідуальної своєрідності його особистості; зняття соціальних затисків, які заважають цьому;

в) пізнавальна — забезпечення повноцінного сприйняття навчальної інформації студентами, формування в них особистісного, емоційно-ціннісного ставлення до знань;

г) організаційна — забезпечення раціональної організації навчально-практичної діяльності студентів.

Прокоментуймо наші висновки щодо функцій мовлення викладача.

Встановлення і регуляція взаємовідносин між учителем і студентами, забезпечення гуманістичної спрямованості розвитку студентів — це одна з провідних функцій мовлення педагога, її мета — допомогти викладачеві налагодити взаємодію зі студентами, побудувати виховання і навчання на засадах співробітництва і співтворчості. Саме характер суто людських стосунків, які формуються в системі відносин «викладач — студент», «викладач— студенти», значною мірою зумовлює педагогічний успіх або невдачу. Мовлення викладача і виконує роль регулятора цих відносин, виступає як засіб досягнення найвищого результату їхнього розвитку — взаєморозуміння між педагогом і його вихованцями.

Розв'язання яких педагогічних завдань можна забезпечити, правильно добираючи мовні засоби в ситуаціях взаємодії з студентами? Реалізація цієї функції дозволяє:

- встановити особистісний контакт зі студентами, орієнтація їх на особистісне включення у комунікацію;
- створити ситуації діалогу у спілкуванні викладача зі студентами;
- забезпечити активну позицію студентів у взаємодії з викладачем;
- створення атмосфери взаємоповаги, довіри.

У взаємовідносинах викладача зі студентами все має значення: і як викладач звертається до них, як ставить свої вимоги, робить зауваження, висловлює побажання; яке при цьому емоційне забарвлення його мовлення, якою інтонацією супроводжує він свої слова, який при цьому має вираз обличчя, погляд.

Особливості мовлення викладача у взаємодії з студентами багато в чому залежать від його індивідуального стилю спілкування (це може бути спілкування-дистанція, спілкування-загравання, спілкування на ґрунті спільної творчої діяльності тощо), характеру його соціальних установок у педагогічній комунікації (які очікування викладача від спілкування з дітьми, чи приносить воно йому задоволення, чи втомлює). Зрозуміло, якщо для викладача характерні авторитарний стиль спілкування і негативні соціальні установки, то від нього не можна чекати коректних зауважень, доброзичливих інтонацій у голосі. Демократизм взаємовідносин іншого викладача зумовить і інший стиль мовлення, який продемонструє його повагу, довіру до студентів.

Психологічна функція мовлення викладача тісно пов'язана з функцією комунікативною, але має інші завдання. Можна сказати, що ці завдання певною мірою психотерапевтичного характеру — створення умов для забезпечення психологічної свободи, вияву індивідуальної своєрідності, зняття соціальних затисків, які заважають цьому.

Ідеться передусім про ситуації, коли виникає потреба психологічно захистити

студента: підкреслити повагу до нього як особистості, піднести його авторитет, зняти страх перед можливою невдачею, заохотити зусилля для досягнення успіху. Мовлення викладача в цих ситуаціях може бути тим інструментом, за допомогою якого знімається невпевненість студента в собі, ініціюються його активність, творчість, вселяється віра в можливості самореалізації, досягнення позитивних результатів у діяльності. Вибір мовленнєвих моделей учителем тут здійснюється не з позиції «ти повинен», «зобов'язаний», а з позиції «ти маєш право».

Наступна функція педагогічного мовлення — *забезпечення повноцінного сприймання навчальної інформації студентами*. Відомо, що є пряма залежність між комунікативними особливостями мовлення викладача і характером пізнавальної діяльності студентів у процесі вивчення нового матеріалу. Мовлення викладача може допомогти зробити цю діяльність активною, цікавою для студента, а може утруднити сприйняття, поставити студента в позицію пасивного спостерігача на занятті.

З функцією ефективного викладу знань тісно пов'язана і функція мовлення викладача — *забезпечення раціональної організації навчально-практичної діяльності студентів*. Ідеться про роль мовлення викладача у розв'язанні таких завдань заняття, як організація ефективного навчального слухання студентів, забезпечення оптимального темпу пізнавальної діяльності, творчого робочого самопочуття студентів на занятті.

На перший погляд, ці завдання можуть здатися другорядними, але давайте поміркуємо. Певну частину часу на уроці студент слухає викладача — його пояснення, розповідь, коментар. Сприймаючи на слух мовлення викладача, студент мусить здійснити певну кількість операцій: конкретизувати звукову інформацію в наочні образи, співвіднести її з набутими знаннями, досвідом, осмислити, запам'ятати. Крім того, студент повинен стежити за логікою викладу викладача, розвитком його думки.

Отже, як бачимо, для студента слухання — непроста робота, і це має враховувати викладач. Він мусить завжди продумувати не тільки зміст, логіку свого виступу, а й темп, ритм, виразність свого мовлення.

Самоконтроль і розвиток культури мовлення, створення установки на оволодіння літературною мовою в різних ситуаціях спілкування. Ідеться про виховання звички і потреби в постійному навчанні і підвищенні рівня своєї культури мовлення. Особливу увагу при цьому слід приділити питанням правильності і чистоти мови. Важливе значення тут має робота з тлумачними лексичними словниками, словником із словотворення та ін. Викладачеві важливо виробити в себе звичку звертатися до словників, якщо виникає будь-який сумнів щодо правильності вживання слова, розвивати увагу до незнайомих слів, потребу запам'ятати, з'ясувати їх значення, ввести у своє мовлення. Проаналізуйте своє мовлення: чи правильно ви вимовляєте слова, звуки, ставите наголос; чи володієте ви достатнім лексичним запасом для вільного вираження думки; чи правильно утворюєте граматичні форми? Інформація, яку ви отримаєте, вкаже вам на недоліки вашої мовленнєвої підготовки, а самостійна робота з літературою, відповідні вправи допоможуть їх позбутися.

Важливо свідомо орієнтувати себе на оволодіння літературною мовою в найрізноманітніших ситуаціях — не тільки при розв'язанні ділових питань, проблем, а й у спілкуванні з друзями, батьками, незнайомими людьми.

Самоконтроль і розвиток умінь виразного мовлення. Як уже зазначалося, виразність мовлення досягається вмілим інтонуванням залежно від змісту, умов спілкування, а також шляхом доречного вживання зображальних засобів (епітетів,

метафор, порівнянь тощо), засобів образної словесної наочності (наприклад, уривків з художніх творів, афоризмів).

Радимо вам простежити за інтонацією у своєму мовленні під час спілкування з людьми. При цьому зосередьте увагу на таких питаннях: моя інтонація жива, емоційно забарвлена чи одноманітна, невиразна; чи можу я урізноманітнювати мелодійний малюнок свого мовлення залежно від умов спілкування?

Готуючись до публічного виступу в інститутській аудиторії або в шкільному класі, намагайтеся визначити для себе, для кого і з якою метою ви будете говорити, які роздуми, почуття ви хотіли б викликати у своїх слухачів, яку атмосферу створити, яким повинен бути інтонаційний малюнок, ритм, темп вашого мовлення.

Спробуйте, конструюючи свою розповідь, використати різні описи, деталі, уривки з художньої літератури, власні оцінки та враження. При цьому не забувайте про вимогу виправданого використання зображальних засобів.

Самоконтроль і розвиток комунікативних умінь, здібностей, соціальних установок у спілкуванні. Якщо умовою продуктивної комунікативної поведінки викладача є його індивідуальний стиль спілкування, то в процесі професійного самовиховання важливо не тільки розібратися в питаннях техніки комунікації, а й з'ясувати свою соціальну позицію у спілкуванні. Для цього спробуйте відповісти щиро на питання, чи думаєте ви про партнера у процесі спілкування, чи намагаєтеся побачити ситуацію його очима, чи допомагаєте йому спілкуватися, чи вам цікавий сам процес спілкування з людиною чи його результат, чи завжди розуміють вас люди, з якими ви спілкуєтесь, чи намагаєтеся ви зрозуміти їх.

Продуктивна мовленнєва комунікація викладача передбачає також розвиток у нього низки спеціальних здібностей: соціально-перцептивних (розуміти внутрішній стан партнера через сприйняття його зовнішньої поведінки, вигляду), здібності до ідентифікації (здатність поставити себе на місце іншої людини й передбачити її можливу реакцію), саморегуляції, вольового впливу, навіювання, керування своїм психічним станом у спілкуванні.

При реалізації цієї функції у спілкуванні зі студентами важливо:

- не підкреслювати своєї зверхності (інтелектуальної, соціальної тощо) над молодими людьми;
- не обмежуватись абстрактними міркуваннями, зробити свій виступ більш живим та емоційним;
- не нав'язувати свої погляди, ідеї, не бути докучливим;
- не говорити погано про молодіжних кумирів;
- не ухилятися від злободенних питань, не боятися висловлювати свою власну точку зору, але водночас не намагатись захищати осіб, які дискредитували себе в очах громади;
- не зловживати незахищеністю психіки молоді.

Розвиток загальних психофізичних особливостей своєї особистості, які є передумовою оволодіння вміннями професійно-педагогічного мовлення. Насамперед маємо на увазі розвиток уяви (відтворюючої і творчої), асоціативної і образної пам'яті. Ми вже згадували, що обов'язковою умовою виразності мовлення викладача є бачення ним тих предметів, подій, про які він розповідає. За цієї умови мовлення викладача набуває емоційності; він ніби створює картини засобами мови, говорить, не тільки вухам слухачів, а й їхнім очам. Тому необхідно розвивати в собі вміння бачити, відчувати навколишній світ у звуках, барвах, картинах і відтворювати своє бачення в слові.

Безумовно, ми змогли тільки окреслити програму самоосвіти майбутнього викладача з удосконалення навичок і вмінь професійно-педагогічного мовлення. Вважаємо, що наведені висновки і спостереження можуть стати основою подальших серйозних роздумів майбутніх викладачів над особливостями свого мовлення, а вивчення досвіду талановитих педагогів буде надихати на роботу з його вдосконалення.

Комунікативна компетентність (лат. *competens* — належний, відповідний) — сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, а також умінь їх ефективного застосування у конкретному спілкуванні в ролі адресанта і адресата.

Важливим складником комунікативної компетенції є мовна компетентність.

Мовна компетентність (лат. *Competens* — належний, відповідний) — знання учасниками комунікації (викладачем і студентами) норм і правил сучасної літературної мови і вміння використання їх у продукуванні висловлювань.

Сформованість професійної комунікативної компетентності викладача передбачає:

- професійні знання і оволодіння понятійно-категоріальним апаратом певної професійної галузі та відповідною системою термінів;
- досконале володіння сучасною українською літературною мовою;
- знання етикетних мовних формул і вміння ними користуватися у професійному спілкуванні;
- уміння працювати з різними типами текстів;
- вміння знаходити, вибирати, сприймати, аналізувати та використовувати інформацію профільного спрямування;
- володіння інтерактивним спілкуванням, характерною ознакою якого є необхідність миттєвої відповідної реакції на повідомлення чи інформацію, що знаходиться в контексті попередніх повідомлень;
- володіння основами риторичних знань і вмінь;
- уміння оцінювати комунікативну ситуацію швидко і на високому професійному рівні приймати рішення та планувати комунікативні дії.

Отже, професійна мовно-комунікативна компетенція особистості є показником сформованості системи професійних знань, комунікативних умінь і навичок, ціннісних орієнтацій, загальної гуманітарної культури, інтегральних показників культури мовлення, необхідних для якісної професійної діяльності.

Теми рефератів:

1. Шляхи розвитку педагогічної спостережливості.
2. Техніка мовлення викладача як засіб розв'язання педагогічних завдань.
3. Засоби керування вчителем психічним самопочуттям.
4. Особливості педагогічної рефлексії педагога.
5. Феномен професійної деформації особистості вчителя: причини, шляхи подолання.

Література: 1 (с. 84-96), 2 (38-46), 4 (с. 120-136); 6 (с. 246-267).

Тема № 6 «Елементи педагогічної майстерності при проведенні лекції».

Семінарське заняття «Елементи педагогічної майстерності при проведенні лекції».

Навчальна мета заняття: засвоєння матеріалу з даної теми, сформувані уявлення про принципи та методи педагогічного спілкування.

Кількість годин 4.

Навчальні питання:

1. Академічна лекція як основна форма організації занять у ЗВО.
2. Етапи підготовки лекції.
3. Вимоги до викладання лекції.
4. Види лекцій.

Методичні вказівки до самостійного опрацювання теми

Лекція (від лат. lectio - читання) у сучасній дидактиці розглядається як одна з основних і провідних форм викладання у вищій школі. Ця форма являє собою найбільш ємне й оперативне подання науково-професійної інформації. Лекція покликана формувати і розвивати методологічне, науково-професійне мислення студентів і їхню загальну культуру. При цьому лекція має професійно орієнтований характер, що опосередковано впливає на формування ставлення студентів до майбутньої практичної діяльності, виробляє синтетичний спосіб освоєння системи знань з філософсько-гносеологічними можливостями самостійного пізнання професійних явищ. Високий рівень проведення лекцій у вищому навчальному закладі є фактором активізації самостійної творчо-пошукової діяльності студента, формування його світоглядних позицій і прагнення до високого професіоналізму.

Лекція – систематичний, послідовний виклад навчального матеріалу, будь-якого питання, теми, розділу, предмета.

У процесі лекції педагог послідовно і системно викладає і пояснює навчальний матеріал.

Лекція як одна з форм організації навчання виконує три *основні функції: освітню, виховну, розвивальну.*

А також додаткові (допоміжні) функції:

- інформаційна: лекція є джерелом адаптованої для студентів наукової інформації;
- стимулююча: матеріал, викладений у лекції, збуджує інтерес студентів до подальшого вивчення теми;
- орієнтувальна: лекція орієнтує в науковій літературі показом генезису теорій, ідей;
- пояснювальна: насамперед це стосується основних наукових понять, які необхідно засвоїти студентам, через формування цих понять у свідомості студентів;
- переконувальна: виконується передусім через доказові твердження лектора; слушність положень, що висувуються на лекції, забезпечується реальними фактами та логікою викладу матеріалу;
- підсумкова: лекція, крім повідомлення необхідної наукової інформації, повинна захопити студентів ідеями, викликати бажання поглибити свої наукові знання, почати власну дослідну роботу.

Незамінна лекція і в функції систематизації та структурування усього масиву знань з певної дисципліни.

Викладач, готуючись до лекції, подаючи лекційний матеріал в аудиторії, повинен враховувати рівень усвідомлення студентами особистісного смислу у набутті знань у певній галузі науки; усвідомлення аудиторією новизни матеріалу, що подається, і матеріалу, пов'язаного з набутими нею знаннями; момент спонукання та

стимулювання розумової діяльності студентів.

Провідними принципами й одночасно критеріями ефективності лекцій вважаються: оптимальне поєднання функцій навчання, виховання і розвитку, науковість, проблемність, системність, зрозумілість викладу й активізація мислення слухачів, аргументованість суджень, урахування особливостей аудиторії, поєднання теорії і практики, поєднання логіки викладу з творчою імпровізацією викладача, використання дидактичних матеріалів і технічних засобів.

Ці принципи набувають розвитку при визначенні *основних структурних компонентів лекції*:

- вступна частина — ознайомлення з темою і планом лекції, формування мети та завдань лекції, стисла характеристика проблеми, ознайомлення з переліком рекомендованої літератури;
- основна частина - розкриття теми лекції (докази, факти, аналіз понять, висвітлення подій) відповідно до заявленого плану й авторського бачення проблеми;
- заключна частина - висновки й узагальнення, що підбивають підсумки лекції, установка та завдання для самостійної пошукової роботи, методичні поради.

Проте пропонована структура може варіативно змінюватися залежно від видів лекцій.

На сучасному етапі розвитку дидактики вищої школи виділяють декілька видів лекцій.

За дидактичним завданням:

- вступні: дається цілісне уявлення про навчальний предмет і орієнтує студентів на специфіку курсу;
- установчі: подається поняття про сутність предмету, характеризуються методи самостійної роботи, види практичних занять, засоби самостійної роботи над матеріалом, докладно характеризується навчальна література;
- поточні: системно і послідовно висвітлюється зміст навчального курсу;
- заключно-узагальнюючі: подаються узагальнені висновки щодо змісту викладеного матеріалу; демонструють студентам результат систематизації їхніх знань, досягнень, проблем;
- підсумкові: націлені на узагальнення матеріалу, що вивчався, виокремлення основних питань курсу, зосередженні увага на практичному значенні набутих знань у подальшому навчанні та майбутній професійній діяльності;
- оглядові: являють собою систематизацію наукових знань, поданих викладачем на основі міжпредметних та внутрішньопредметних зв'язків;
- методологічні: розкривають характер, структуру і методи наукового пізнання: факти — гіпотеза — модель — висновки — експеримент — практичне застосування;
- інструктивні: ознайомлюють студентів із технологією їхньої майбутньої діяльності, з особливостями виконання окремих дій і способів роботи;
- загальнопредметні: будуються на розкритті зв'язків фундаментальних освітніх об'єктів із різними дисциплінами;
- лекції-інформації: передбачають виклад і пояснення студентам наукової інформації;
- лекції-консультації: проходять за зразком «запитання — відповідь» і наперед запланованої дискусії;

- лекції-візуалізації: передбачають подання студентам наочного матеріалу за допомогою різних технічних засобів навчання.

За способом викладення матеріалу:

- бінарні: будуються у формі діалогу двох педагогів (або інших фахівців) різних наукових шкіл чи підходів для обговорення актуальних проблем;
- лекції з раніше запланованими помилками: стимулюють студентів критично сприймати й опрацьовувати Інформацію;
- лекції-конференції: проводяться як наперед спланована система доповідей студентів;
- лекції-діалоги: проводяться на основі сократівського методу за допомогою прямого діалогу викладача зі студентами; така лекція дозволяє уникнути пасивного сприйняття інформації студентами, спонукає їх до активної діяльності;
- лекції теоретичного конструювання: навчає студентів систематизувати й узагальнювати їхні освітні результати на теоретичному підґрунті; на лекції студенти ознайомлюються зі структурою та ієрархією встановленого теоретичного елемента, з методами його конструювання;
- епізодичні: висвітлюється одна з обраних тем;
- проблемні: нова інформація пропонується через обговорення проблемних питань; наводяться ще не вирішені наукові питання; розглядаються окремі найважливіші питання курсу; навчальна тема розглядається як наукова проблема із демонстрацією тенденцій розвитку науки.

Разом із цими традиційними видами проведення лекцій сучасна дидактика оперує *інноваційними технологіями*, що дозволяють значно активізувати діалогові і творчо-пошукові форми проведення освітньої роботи. До них належать лекція-ділова гра, лекція-бліцтурнір, лекція-брифінг, лекція-брейнстормінг, на яких студенти не конспектують викладений матеріал, а обговорюють інформацію, пропоновану у формі конспектів чи текстів лекцій.

Лекційний процес, як форма безпосереднього контакту з аудиторією, не може бути пасивного характеру.

Недоліком лекції такого характеру є такі об'єктивні і суб'єктивні положення:

- мозок людини при напруженій роботі під час лекцій швидко втомлюється, і вже через 15-20 хвилин ефективність засвоєння лекційного матеріалу значно знижується;
- викладач, не маючи зворотного зв'язку з аудиторією, втрачає відчуття того, наскільки ефективно слухачі засвоюють лекційний матеріал;
- формальна лекція базується на апіорному визнанні того, що слухачі мають достатній рівень комплексної попередньої підготовки і здатні без додаткових пояснень засвоювати новий матеріал.

Отже, пасивний безпосередній контакт навіть за умови дуже високого методичного, структурно-логічного і професійного рівнів підготовки лекцій не завжди забезпечує бажаний результат. Тому досвід і методичний доробок викладачів вищої школи вимагають активного характеру лекційної роботи, який передбачає:

- необхідність зворотного зв'язку з аудиторією;
- доцільність періодичної постановки оперативних питань;
- формування і розв'язання проблемних ситуацій.

Форма лекції передбачає можливість відхилення від заздалегідь підготовленого тексту лекції як щодо зміни інтерпретації первинного змісту окремих положень, так і

щодо подання на розгляд аудиторії положень, які спочатку не повинні були розглядатися.

Успіх проведення лекції викладачем і рівень засвоєння лекційного матеріалу обумовлені кількома факторами:

- відповідність обраного типу лекції і прийомів подання навчального матеріалу його змісту;
- відповідність змісту матеріалу рівню сформованих знань студентів;
- готовність аудиторії до безпосереднього активного контакту з викладачем, до проблемно-пошукової діяльності.

Вдале поєднання усіх чинників забезпечує високий рівень ефективності навчального процесу і сприяє формуванню цілісної особистості студента.

Теми рефератів:

1. Чинники атракції у взаємодії викладача із студентами.
2. Педагогічна дія у вимірах театральної педагогіки.
3. Критерії педагогічної майстерності сучасного викладача.
4. Гуманістична спрямованість педагогічної взаємодії.

Література: 1 (с. 84-96), 2 (38-46), 4 (с. 120-136); 6 (с. 246-267).

Тема № 7 «Елементи педагогічної майстерності викладача в освітньому процесі ЗВО».

Семінарське заняття «Елементи педагогічної майстерності викладача в освітньому процесі ЗВО».

Навчальна мета заняття: засвоєння матеріалу з даної теми, сформувані уявлення про принципи та методи педагогічного спілкування.

Кількість годин 4.

Навчальні питання:

1. Особливості проведення семінарських, практичних, лабораторних занять
2. Ділова гра. Методичні особливості їх проведення.
3. Поняття про тренінг. Види тренінгів.

Методичні вказівки до самостійного опрацювання теми

Семінар (від лат. *seminarium* - розсадник знань) - це форма навчального заняття, при якій викладач організовує дискусію навколо попередньо визначених тем, до яких студенти готують тези виступів на підставі індивідуально виконаних завдань (рефератів).

Семінарське заняття є засобом розвитку у студентів культури наукового мислення. Семінар призначений для поглибленого вивчення дисципліни, оволодіння методологією наукового пізнання. Головна мета семінарських занять - дати студентам можливість сформувані вміння та навички використовувати теоретичні знання, враховуючи особливості галузі науки, яка вивчається; контролювати рівень засвоєння знань з боку педагога; обговорювати творчі роботи студентів.

Відповідно до поставленої мети визначають завдання семінарських занять:

- поєднувати лекційну форму навчання з системною самостійною роботою студентів над підручниками, посібниками, першоджерелами, їх теоретичну підготовку з практичною;

- навчити студентів творчо працювати над підручниками і посібниками, реферувати їх; готувати доповіді, виступи і повідомлення з окремих питань, виступати з ними на заняттях перед студентами групи чи курсу;
- сформувати у студентів уміння і навички розумової праці;
- пробуджувати у студентів інтерес до науково-дослідної роботи в галузі певної науки, залучати їх до досліджень, які проводить кафедра, до наукової роботи студентських гуртків і товариств;
- систематично контролювати роботу студентів і перевіряти їхні знання, уміння і навички з окремих тем і розділів програми.

Семінар передбачає формування певного, типового для даного профілю спеціаліста наукового мислення на основі достатньо високого рівня володіння навчальним матеріалом і колективних та групових форм навчання.

Семінарське заняття виконує такі функції:

- повторення та поглиблення матеріалу, поданого на лекції; оволодіння студентами навичками самостійного виступу з усними доповідями, обґрунтування та захист власної точки зору;
- поточний контроль результатів самостійної роботи студентів, їхнього уміння працювати з першоджерелами, складати конспекти;
- навчання студентів правилам ведення дискусії та вміння слухати партнера;
- заохочення до наукових досліджень;
- контроль за знаннями та їх відбиття у студентському конспекті, усних відповідей студентів, а при проблемній побудові семінару - дискусії з метою знаходження правильного вирішення тієї чи іншої проблеми;
- виявлення індивідуальних труднощів у навчанні окремих студентів, виконанні деяких розумових операцій (аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування та ін.);
- виявлення особистісних відмінностей студентів, які можуть позитивно або негативно вплинути на увесь процес навчання.

Структура семінарів дуже різна, але основною частиною є контроль знань, їх систематизація і узагальнення через заповнення педагогом наукових прогалин у своїй дисципліні. Значення проведення семінарів полягає у наданні можливості студентам розкрити свій творчий потенціал, розвинути свої аналітико-синтетичні здібності, культуру мовлення, сформувати загальний науково-критичний світогляд.

Семінарське заняття доцільно будувати за такою схемою:

1. Опитування за планом у формах активної бесіди, розв'язання проблемної ситуації або чіткої усної відповіді з основних питань матеріалу.
2. Обговорення питань. Включення елементів наукових джерел у виклад-відповідь студентів, демонстрування ними таблиць і креслень, застосування аудіовізуальних засобів, комп'ютерної техніки.
3. Підбиття підсумків, виставлення оцінок, підсумкові зауваження,
4. Загальний підсумок і завдання студентам щодо підготовки до наступного семінару.

Семінарські заняття сприяють розвитку самостійності студентів у навчальній роботі, привчають їх вдумливо працювати з літературними джерелами та архівними матеріалами, що сприяє розширенню і поглибленню знань з певної галузі науки. Заняття такого типу допомагають розширювати світогляд студентів, привчають їх мислити критично і творчо, виступати публічно, полемізувати з тих чи інших питань.

Залежно від мети, завдань і змісту навчальної дисципліни, якими керується викладач у своїй роботі, сучасна дидактика виділяє такі типи семінарських занять:

- семінари, що мають на меті поглиблене вивчення певного систематичного курсу і тематично пов'язані з ним;
- семінари, що передбачають ґрунтовне опрацювання окремих найбільш важливих і типових методологічних тем курсу чи однієї теми;
- семінари дослідницького характеру, що не залежать своєю тактикою від лекцій і передбачають поглиблену розробку окремих проблем конкретної галузі науки.

Таке узагальнення дає підстави визначити декілька різновидів занять-семінарів:

- просемінари - готують студента до семінару як більш складного виду роботи, і попутно робиться акцент на ступені опрацювання джерел, володінні типовими способами самостійної роботи, основними формулюваннями і визначеннями;
- вступні семінари: спираються на набутий студентами досвід і їхні знання; після пояснення викладачем структури семінару студенти колективно збирають інформацію з нової теми і класифікують її за розділами; за кожним розділом студенти вибирають керівників груп, які набирають свої групи; групи працюють із зібраною інформацією за заданим алгоритмом і перед аудиторією готують виступи, які аналізуються й оцінюються студентами;
- оглядові семінари: передбачають самостійний огляд студентами усієї теми;
- самоорганізуючі семінари: надають студентам можливість самостійно визначити мету заняття, розподілити роботу між колегами по групі, виконати й оцінити її, звітувати перед групою, визначити перспективу на майбутнє заняття; кожен студент обирає одну тему, розробкою якої займається на семінарі індивідуально або у групі;
- пошукові семінари передбачають дослідницьку діяльність студентів у групах, а потім колективний пошук за найбільш цікавими і важливими проблемами;
- семінари генерації ідей: студенти поділяються на пари: генератори й організатори; генератор подає своє бачення проблеми, описує все, що йому відомо чи не відомо з даної теми; організатор задає йому питання на уточнення, заохочує висловлювання, записує основні відповіді й одержані у ході обговорення результати; через деякий час пари переходять від етапу генерації до обговорення напрацьованого матеріалу, а потім виступають із результатами перед усіма учасниками;
- рефлексивні семінари, обговорюються основні результати попередніх занять, аналізуються способи освітньої діяльності й особливості одержаного матеріалу; студенти у групах висловлюють свої думки з визначених питань; координатор семінару і лідери груп фіксують узагальнені і систематизовані результати рефлексії; потім відбувається колективне обговорення ключових проблем, виявлених у ході індивідуальних виступів;
- спецсемінари: наближаються до самостійного наукового пошуку, включаючи поглиблену роботу над порівняно вузькою темою; це спеціально організоване спілкування науковців-початківців із певної проблеми;
- семінари-консультації: проходять за зразком «запитання – відповідь» і наперед запланованої дискусії;
- колоквиуми: вид семінарського заняття, де опитування є не добровільним, а обов'язковим; студентів слід заздалегідь попередити про необхідність ретельної підготовки, про вимоги до відповіді; співбесіда викладача зі студентами з метою ознайомлення з їхніми знаннями, у деяких випадках для виявлення їхнього

інтересу до науки; зазвичай проводяться перед початком лабораторних робіт і деяких видів навчальної практики для з'ясування теоретичних знань студентів, необхідних для виконання цих робіт;

- семінари-заліки: проводиться контрольне опитування за окремими розділами теми, за змістом усієї теми;
- семінари виконання вправ, практичних і контрольних робіт: спрямовані на формування практичних навичок, вироблення уміння застосовувати на практиці теоретичні знання;
- семінари-екскурсії: проводяться за раніше визначеним планом на об'єкті, особливості якого вивчаються;
- комплексні семінари, це продуктивна форма організації навчання, що дозволяє узагальнити знання студентів із різних тематичних циклів;
- семінари-практикуми мають певну структурну відмінність, вони звичайно поділяються на повторення теоретичного матеріалу та на виконання практичного (індивідуального чи групового) завдання; як правило, група поділяється на мікрогрупи (3-5 осіб). Мікрогрупі видається картка з викладом суті завдання та способів його виконання. Викладач повинен забезпечити виконання роботи кожним студентом. Різновиди семінарів-практикумів залежать від характеру навчальної дисципліни. Змінюється зміст обговорюваних знань, але структура здебільшого залишається без змін. Залежить вона і від індивідуального стилю викладача, від його знання студентів (у сильній групі деякі питання можна не обговорювати). Отже, це - розгалужене методичне дійство, що має багатоаспектний характер. Доцільно проводити семінарські заняття, на яких відпрацьовуються комунікативні, вербальні, дискусійні вміння:
- семінари-конференції: на таких заняттях студенти «стають» дослідниками конкретної проблеми, визначеної у планах до заняття (здебільшого п'ять-шість питань). Студенти розподіляються на дослідників-доповідачів (п'ять осіб), опонентів (п'ять осіб), учасників конференції - більшість студентів. Обирається керівник секції та секретар. Викладач, залежно від мети заняття, може бути ментором, модератором або координатором-спостерігачем. Головне завдання - підготувати студентів до участі у конференціях різного рівня, тому питання до семінарського заняття будуть доповідями науковців. Виступи учасників оцінюються колективно;
- семінари-захисти курсових (дипломних) робіт: важливі для випускників ЗВО. Студентові важко підготувати стислий виступ, рецензію на роботу, тому заняття і передбачають розвиток саме таких навичок. Групу студентів поділяють на авторів дослідної роботи (п'ять-шість осіб), рецензентів (п'ять-шість осіб), опонентів (п'ять-шість осіб), членів комісії, які оцінюють виступи;
- семінари-диспути: ця форма роботи, як і попередні, пов'язана з мотивацією діяльності студентів, передбачає розвиток їхніх комунікативних умінь, які так не обхідні майбутньому фахівцю. Можна обрати декілька тем з курсу, щоб удосконалювати вміння вести диспут, науковий діалог з опонентами, рецензентами, коректно ставити запитання дослідникам, чітко на них відповідати;
- семінари за методом "снігова куля": заняття такого типу відіграють важливу роль у підготовці спеціаліста до самостійної наукової діяльності. До планів семінарських занять обов'язково додаються проблемні дискусійні питання, які легше вирішити у невеликій групі. Необхідно об'єднати студентів у групи по двоє-троє, даючи змогу обговорити проблему протягом п'яти хвилин. Наступний

крок - об'єднання маленьких груп по дві, а в кінцевому результаті - в одну-дві великі, щоб поступово, аналізуючи складне питання, зібрати достатньо матеріалу та спільно вирішити проблему. Відповідають переважно студенти, обізнані з розглядуваного питання, або ті, кого висуває група (групи);

- семінари-розгорнуті бесіди: на таких заняттях розглядається невелика кількість питань. Головне завдання цього заняття - викликати студентів на розмову. Для цього треба просто, дохідливе і стисло викласти основні положення теми, а далі - розвивати тему шляхом відповіді на питання. Спочатку викладач на свої питання відповідає сам, поступово залучаючи до розмови студентів.

Практичне заняття. На сучасному етапі розвитку педагогічної науки практичне заняття виділяють як форму організації освітнього процесу, спрямовану на формування певних практичних умінь і навичок, яка є з'єднувальною ланкою між самостійним теоретичним засвоєнням студентом навчальної дисципліни і застосуванням її положень на практиці.

Практичне заняття - форма навчального заняття, на якому викладач детально розглядає зі студентами окремі теоретичні положення навчальної дисципліни та формує уміння і навички їх практичного застосування через індивідуальне виконання студентами завдань відповідно до сформульованої мети.

Мета практичного заняття полягає у розширенні, поглибленні, систематизації та деталізації наукових знань, одержаних студентами на лекціях й у процесі самостійної роботи і спрямованих на підвищення рівня засвоєння навчального матеріалу, формування вмінь і навичок, розвиток наукового мислення та мовлення студентів, прийняття самостійних рішень.

На практичному занятті студенти оволодівають методикою наукового дослідження, у них формуються відповідні уміння й навички. Зазвичай робота будується в парах або індивідуально за інструкцією або алгоритмом, запропонованими педагогом. Цінність практичних занять полягає в тому, що під час їх проведення здійснюється зворотний зв'язок і вносяться необхідні корективи.

Якщо лекція закладає основи наукових знань в узагальненій формі, то практичні заняття спрямовані на розширення та деталізацію цих знань, на вироблення та закріплення умінь та навичок професійної діяльності.

Найважливішим завданням практичних занять є формування практичної підготовленості майбутніх фахівців, що містить такі компоненти:

- уміння й навички інтелектуальної діяльності;
- уміння й навички фахової діяльності;
- уміння й навички соціального спілкування, роботи з групою.

На практичних заняттях здійснюється переклад теорії на мову практичних завдань і ситуацій, тому вони повинні усувати суперечності між абстрактним характером предмета навчальної діяльності і реальним предметом фахової діяльності. Спільна діяльність студентів на практичних заняттях допомагає удосконалювати систему взаємовідносин студентів, розвивати відчуття відповідальності та взаємодопомоги. Практичні заняття не можливі без правильно організованої взаємодії, що не тільки активізує засвоєння знань, умінь і навичок, але й сприяє вихованню культури мислення, формування рефлексивних якостей особистості студента.

Практичні заняття спрямовані на поглиблення теоретичного матеріалу й формування практичних умінь та навичок, а також уміння аналізувати й застосовувати одержані знання для виконання практичних завдань.

Практичні заняття повинні проводитися за планами, що відповідають програмі навчальної дисципліни. Методика їх проведення може бути різною, вона залежить від авторської індивідуальності викладача. Важливо, щоб різноманітними методами була досягнута спільна дидактична мета.

Орієнтуючи студентів під час їхньої підготовки до заняття, викладач повинен чітко сформулювати його мету, обґрунтувати її значущість у майбутній професійній діяльності.

Чітке планування і структурування роботи на практичному занятті забезпечить безпосередній контакт викладача і студентської аудиторії, високу результативність навчального процесу.

Зазвичай практичне заняття будується за такою схемою:

- вступне слово викладача;
- відповіді викладача на запитання студентів, які потребують додаткового розгляду й обговорення;
- практична частина як планова;
- заключне слово викладача.

Вид практичного заняття визначається його метою, завданнями, а також специфікою розглядуваного матеріалу: це може бути обговорення рефератів, дискусія, розв'язання задач, виголошення доповідей, виконання вправ, проведення спостережень і експериментів.

Практичні заняття необхідно організовувати так, щоб студенти постійно відчували зростання складності виконуваних завдань, відчували позитивні емоції від переживання особистого успіху у навчанні, були зайняті напруженою творчою роботою, пошуками правильних і точних рішень. Важливе значення має індивідуальний підхід та продуктивне педагогічне спілкування. Студенти повинні отримати можливість розкрити та виявити свої здібності, свій особистісний потенціал. Тому під час визначення плану заняття і розробки завдань викладач повинен враховувати рівень підготовки й інтереси кожного студента окремо, виступаючи у ролі консультанта і не гальмуючи самостійності й ініціативності студентів. Крім того, необхідно враховувати роль повторення. Повторення для закріплення слід проводити варіантне, кожного разу по-новому.

Готуючись до практичного заняття і проводячи його, викладач повинен дотримуватись таких вимог:

- тематика практичних занять повинна відповідати програмі курсу і календарно-тематичному плану, затвердженому на засіданні кафедри;
- практичне заняття повинно проводитися за інструктивно-методичними матеріалами, розробленими на кафедрі;
- при проведенні практичних занять необхідно використовувати наочні дидактичні матеріали і технічні засоби навчання (ТЗН);
- мати тестові завдання для виявлення ступеня оволодіння студентами необхідними теоретичними положеннями, наборі завдань різної складності для розв'язування студентами на занятті.

Визначаючи вид практичного заняття відповідно до його мети і специфіки навчального матеріалу, викладач повинен добирати і застосовувати такі методи роботи з аудиторією, котрі якнайкраще сприятимуть досягненню поставленої мети. Серед методів, що застосовують на практичних заняттях, виділяють такі:

- метод вправ;
- метод конструювання ситуацій;

- метод моделювання узагальнюючих схем;
- метод пошуку потрібної інформації;
- метод самостійного поповнення знань.

Для того щоб діяльність студентів на практичному занятті була активною і плідною, викладач повинен підготувати інструктивно-методичні матеріали, що складаються із:

- тестів та завдань для виявлення ступеня оволодіння необхідними теоретичними положеннями;
- прикладів виконання завдань різної складності;
- методичних матеріалів, (довідників, посібників, практикумів тощо).

Крім того, викладач має докласти всіх зусиль, щоб налагодився безпосередній контакт у системі викладач - студент - викладач і студент - студент. Для цього необхідно:

- створювати оптимальні канали комунікації (для практичних занять найбільш ефективні колові та у-подібні канали передачі інформації у групі);
- враховувати просторовий фактор, дотримуватись оптимальної для практичних занять дистанції між викладачем та аудиторією (від 45 см до 1,2 м);
- формувати комунікативну установку у студентів на основі позитивного досвіду взаємодії, виділення і посилення адекватного ставлення студентів до оцінок і оціночних суджень, використання моральних стимулів взаємодії (групові цілі, вимоги, допомога);
- підбирати групові завдання;
- чітко орієнтувати студентів на норми групового спілкування: прагнення до об'єктивності, недопустимість жорсткої критики, повага до думки інших, відповідальність за свої дії і висловлювання;
- вводити елементи змагання між студентами;
- здійснювати диференційований підбір груп для спільної діяльності на практичних заняттях; великий розрив у рівні підготовки студентів дає подвійний негативний ефект: слабкі гальмують сильних, слабкі не розуміють сильних;
- забезпечити як безпосереднє керування спілкуванням (планування, спеціальне конструювання завдань, контроль), так і опосередковане (вплив на мотиви, установки, цілі студентів);
- використовувати гумор як засіб підтримки стійкого настрою у групі, "зондування" позиції студентів.

Стильовими і змістовими характеристиками ефективної комунікативної діяльності викладача у системі практичних занять є:

- комунікативна розробленість практичного заняття, побудова системи спілкування, орієнтованої на дорослу людину з високим рівнем свідомості і самооцінки;
- передача студентам відчуття професійної спільності;
- наявність психологічного контакту;
 - подання навчального матеріалу з урахуванням сформованих комунікативних якостей викладача (відкритість до сприйняття чужих ідей, відсутність страху самовираження);
 - різноманітність комунікативних ролей, що реалізуються викладачем у спілкуванні.

Розвиваючий потенціал навчального спілкування на практичних заняттях

реалізується завдяки використанню активних методів навчання, для яких характерними є обов'язковість взаємодії студентів між собою; спрямованість на розвиток інтелектуальних, професійних, поведінкових умінь і навичок, підвищений ступінь мотивації, емоційності, що забезпечує активність і високий ступінь залучення студентів до навчального спілкування на практичних заняттях.

Застосовувані у системі практичних занять активні методи навчання - неімітаційні (дискусії, екскурсії, виїзні заняття); імітаційні неігрові (аналіз конкретних ситуацій, вирішення виробничих завдань, розбір документації, дії за інструкцією); імітаційні ігрові (ділові ігри, рольові ігри, ігрове проектування) - мають великі потенційні можливості у вирішенні триєдиного завдання: навчання, виховання і розвитку особистості майбутніх спеціалістів.

Але щоб ці потенційні можливості проявилися, потрібно ретельно психологічно і методично відпрацювати ці методи.

Застосування методів активного навчання у системі практичних занять сприяє поповненню знань студентів й умінь аргументувати ці знання, забезпечує високий рівень комунікативної діяльності викладача і студентів, розвиток і самоактуалізацію потенційних можливостей студентів, дозволяє зміцнити соціометричний статус, підвищити адекватність самооцінки студентів.

Діяльність студентів на практичному занятті обов'язково повинна бути належно оцінена. Оцінки, отримані студентами на окремих практичних заняттях, враховуються при виставленні підсумкової оцінки з даної навчальної дисципліни і є свідченням рівня засвоєння обов'язкового навчального матеріалу і стимулом для подальшого розвитку практичних умінь і навичок, необхідних для формування і становлення висококваліфікованого фахівця.

Лабораторне заняття (від лат. labor - робота, труднощі) - це форма навчального заняття, при якому студент під керівництвом викладача проводить натурні або імітаційні експерименти чи досліди з метою практичного підтвердження окремих теоретичних положень даної навчальної дисципліни, набуває практичних навичок роботи з лабораторним обладнанням, комп'ютерною технікою, вимірювальною апаратурою, методикою експериментальних досліджень у конкретній предметній галузі.

Лабораторні заняття інтегрують теоретико-методологічні знання, практичні уміння й навички студентів у єдиному процесі діяльності навчально-дослідного характеру.

Мета проведення лабораторних занять - реалізація таких функцій:

- оволодіння системою способів і методів експериментального практичного дослідження;
- розвиток творчих дослідницьких навичок студентів;
- розширення можливостей застосування теоретичних знань для розв'язання практичних задач.

Лабораторний експеримент - особлива форма навчальних занять, яка дозволяє студентам здійснювати дієву перевірку якості засвоєння ними навчального матеріалу.

Лабораторні заняття проводяться у спеціально обладнаних навчальних лабораторіях з використанням обладнання, пристосованого до умов навчального процесу (лабораторні макети, установки тощо). В окремих випадках лабораторні заняття можуть проводитися в умовах реального професійного середовища (наприклад, на виробництві, у наукових лабораторіях). Лабораторне заняття проводиться зі студентами, кількість яких не перевищує половини академічної групи.

Перелік тем лабораторних занять визначається робочою навчальною програмою з

дисципліни. Заміна лабораторних занять іншими видами навчальних занять, як правило, не дозволяється.

Хоча лабораторні роботи мають здебільшого практичний характер і виконуються в присутності викладача, вони потребують від студента попередньої підготовки. Студент повинен добре засвоїти теоретичний матеріал теми дослідження, мати уявлення про мету, характер і обсяг майбутньої роботи, а також ознайомитися з інструментами і приладами, котрі будуть необхідні при виконанні лабораторної роботи.

Після чітко сформульованої теми лабораторної роботи повинні бути зазначені:

- мета роботи;
- завдання на підготовку до лабораторної роботи;
- рекомендована література;
- загальні положення;
- обладнання, прилади, матеріали;
- техніка безпеки та правила протипожежної охорони;
- питання для самопідготовки та самоконтролю;
- порядок проведення лабораторної роботи;
- обробка результатів;
- висновки;
- оформлення звіту;
- запитання для заліку з роботи (контрольні завдання, ситуаційне завдання, тести);
- додатки.

Студенти виконують лабораторні роботи за графіком, після оволодіння відповідним теоретичним матеріалом і після засвоєння методів розв'язання типових задач з певної теми (розділу) на попередніх аудиторних заняттях.

Вони перевіряють правильність засвоєння основних теоретичних положень, вчаться практичній діяльності.

На всіх стадіях лабораторного експерименту студенти повинні прагнути оволодіти прийомами наочного, образного і лаконічного складання плану, протоколу спостережень і звіту про експеримент та його результати.

Основну увагу студентам пропонується зосередити на етапах підготовки до експерименту і складання протоколу проведення експерименту.

Підготовку до кожної лабораторної роботи і складання протоколу проведення експерименту студенти проводять самостійно. Структура лабораторних занять складається з таких етапів:

- підготовка до експерименту; обговорення викладачем завдання з групою, відповіді на запитання;
- розподіл завдань між учасниками робочої групи; проведення експерименту; самостійне індивідуальне або колективне виконання завдання;
- консультації викладача у процесі навчання;
- обговорення й оцінювання одержаних результатів членами робочої групи;
- оформлення результатів і звіт студентів про виконання завдання;
- контрольна співбесіда викладача з представниками робочих груп або з кожним студентом індивідуально.

Найважливішим етапом лабораторного експерименту, як і будь-якої діяльності студентів у навчальному процесі, є підготовчий етап, який охоплює: розуміння постановки завдання, тобто ознайомлення з метою, змістом і засобами майбутніх

експериментів; знаходження теоретичного обґрунтування тих явищ і процесів, взаємозв'язків і закономірностей, які лежать в основі експерименту; складання плану експерименту; підготовку протоколу для внесення результатів експериментів; прогнозування результатів.

У результаті підготовки до експерименту студент повинен створити план тих дій, які він має виконати під час виконання експерименту. Результативність виконання експериментів визначається глибиною й усвідомленістю уявлень про ту роботу, яку студент планує для здійснення експерименту, тобто уміння прогнозувати результати, скласти план майбутньої діяльності, план верифікації результатів.

У процесі підготовки до експериментів студенти можуть скористатися індивідуальними консультаціями і допомогою викладача, прагнучи якомога глибше усвідомити важливість майбутньої експериментальної діяльності у межах певної теми.

На етапі проведення лабораторного заняття кожен студент набуває досвід лабораторних досліджень відповідно до визначених ним плану і програми, осмислює одержані результати, готує дані для складання заключного звіту про виконану роботу.

Виконання лабораторної роботи оцінюється викладачем. Підсумкова оцінка виставляється в журналі обліку виконання лабораторних робіт. Підсумкові оцінки, отримані студентом за виконання лабораторних робіт, враховуються при виставленні семестрової підсумкової оцінки з даної навчальної дисципліни.

Проведення лабораторних занять допоможе викладачеві перевірити рівень засвоєння теоретичного матеріалу, уміння застосовувати цей матеріал на практиці, сприятиме набуттю студентами нових умінь та навичок і закріпленню вже сформованих.

Ділова гра. Методичні особливості їх проведення.

З метою підготовки висококваліфікованих фахівців проводяться не лише лекції, семінарські, лабораторні і практичні заняття, а використовуються й інші, більш прогресивні форми навчання. Однією з таких форм є ділова гра.

Дослідники встановили, що при поданні матеріалу в ігровій формі засвоюється приблизно 90% інформації. Активність студентів виявляється яскраво, має тривалий характер і «примушує» їх бути активними.

Ділова гра - це створення ситуації вибору і прийняття рішення, в якій відтворюються умови, близькі до реальних. У ній передбачаються такі ролі учасників, які дозволяють осмислити, пережити й освоїти нові функції. У грі закладена конкретна подія або явище, що підлягає моделюванню, і допускається віднесення ігрового часу до будь-якого періоду (теперішнього, минулого, майбутнього). Зазвичай ділова гра - це модель відрізка майбутньої професійної діяльності студентів. Це імітація управлінської, дослідницької, педагогічної реальної діяльності викладача, керівника певного закладу.

Перевагою ділових ігор є те, що вони поєднують теорію і практику, сприяючи формуванню професійних знань і практичних умінь. Ігри підвищують інтерес до предмета, що вивчається, оскільки вони супроводжуються позитивними емоціями.

Ділові ігри будуються на принципах колективної праці, практичної корисності, демократичності, гласності, змагальності, максимальної зайнятості кожного, необмеженої перспективи творчої діяльності у межах ділової гри.

Ділова гра є передусім "інструментом" розвитку теоретичного і практичного мислення спеціаліста: здатності аналізувати складні умови виробництва, виконувати складні і нові професійні завдання.

Педагогічна сутність ділових ігор полягає в активізації мислення, підвищенні

самостійності майбутнього спеціаліста, піднесенні духу творчості в навчанні, наближенні його до профорієнтаційного, підготовці до професійної практичної діяльності.

Відповідно до цього визначається мета ділової гри як форми організації навчання - сформувати професійні навички й уміння студентів в активному творчому процесі.

Методичне забезпечення гри передбачає наявність таких матеріалів: проспект і параметри гри, набір реальної та ігрової документації. Ступінь деталізації методичних рекомендацій залежить від складності об'єкта імітації, особливостей студентської аудиторії, специфіки навчальної дисципліни, її мети і завдань.

З урахуванням змісту й особливостей викладання певної навчальної дисципліни можна виділити такі типи ділових ігор:

- "ігри-розминки" типу "мозкової атаки", "клубу знавців", тематичні розважальні ігри; їх завдання полягає в активізації ігрової та колективістської мотивації, поглибленні інтересів та уяви учасників, орієнтуванні на нестандартний підхід до матеріалу, що вивчається;
- ситуативно-рольові ігри: включають аналіз конкретних ситуацій та їх рольове програвання;
- конструктивно-рольові, проблемно-рольові, дискусійні ігри: метою їх застосування є формування навичок прийняття й ефективного виконання ділових ролей, навчання взаємодії і спільності, продуктивному співробітництву, участь у виробленні колективних рішень;
- творчі ігри: це колективна творчість зі створення технічних, художніх проєктів; залучення студентів до таких ігор сприяє розвитку творчого потенціалу, вихованню ініціативності, сміливості, наполегливості, відповідальності.

Ділова гра - це форма відтворення предметного та соціального змісту майбутньої професійної діяльності спеціаліста, моделювання тих систем відносин, які характерні для цієї діяльності як цілого. Таке відтворення досягається за рахунок знакових засобів, моделей та ролей, які грають інші люди. При правильній організації гри студент виконує діяльність, яка є професійною за формою, але навчальною за своїми результатами та основним змістом.

Під час підготовки ділової гри і в процесі її проведення, кожен учасник має змогу для самоствердження і саморозвитку. Викладач повинен допомогти студенту стати у грі тим, ким він хоче бути, показати йому його найкращі якості, які могли б розкритися у ході спілкування.

Ділові ігри необхідно готувати, враховуючи різні чинники: специфіку робочого матеріалу, базові знання студентів, особливості їхнього світосприйняття і світобачення та ін. Починати рекомендується з імітаційних ігор. Вони відрізняються від ділової гри меншим обсягом і обмеженістю виконуваних завдань, їх мета - дати студентам можливість у творчій обстановці закріпити певні навички, акцентувати увагу на якомусь важливому питанні, категорії, законі. Завдання обов'язково повинно містити протиріччя, тобто в імітаційній вправі уже закладений елемент проблемності. Після імітаційних вправ можна переходити до ділових ігор. У навчальному процесі вищого навчального закладу - це, швидше, рольова гра, тому що студенти своєю спеціальністю володіють ще не повною мірою.

Даний метод розкриває особистісний потенціал студента: кожний учасник може продіагностувати свої можливості самостійно, а також у спільній діяльності з іншими учасниками.

Виконуючи ігрову роль, вступаючи в умовні реальні відносини з іншими гравцями,

студент набуває досвід пізнавальної та професійної діяльності, отримує нові знання, виробляє вміння та навички, формує досвід ділових контактів.

У діловій грі зав'язуються взаємовідносини, які самоорганізують ділове співробітництво, насичують міжрольове спілкування етично-психологічним змістом, налаштовують гравців на спільне розв'язання проблем, що виникають у ході гри.

Для того щоб ділова гра пройшла вдало, викладач повинен написати її сценарій і обов'язково ознайомити із цим документом студентів, щоб вони мали час на підготовку. Сценарій ділової гри - це вербальна (словесна) чи графічна форма предметного змісту, яка відображає послідовність і характер дій гравців (студентів) та ведучого (викладача). Етапи, операції гри у більшості випадків оформлюються у вигляді блок-схеми. Елементом сценарію є також опис конфлікту або протиріччя, закладеного у змісті гри.

Комплект ролей та функцій гравців повинен адекватно відображати професійні та соціально-особистісні відносини, характерні для фрагмента професійної діяльності, яка моделюється у грі. Чим вищим є професійний рівень викладача, тим вдалішим буде комплект ролей. Складним моментом у розробці гри є чіткий розподіл функцій гравців. Їх необхідно складати разом і доповнювати інструкціями, в яких у словесній формі, за допомогою таблиць чи у вигляді алгоритмів перелічені права, обов'язки та можливі дії гравців.

Ділова гра - це контрольована система, тому що процедура гри готується і коригується викладачем. Якщо гра проходить у запланованому режимі, викладач може не втручатися в ігрові відносини, а лише спостерігати та оцінювати ігрову діяльність студентів. Якщо ж дії виходять за межі плану, і мета заняття не досягається, то викладач може скоригувати напрям гри та її емоційний настрій.

Ділові ігри як організаційна форма справляють як негативний, так і позитивний вплив на освітній процес.

Переваги використання ділових ігор:

- мета гри більшою мірою відповідає практичним потребам студентів. Ця форма організації навчального процесу усуває розбіжності між абстрактним характером навчального предмета та реальним характером професійної діяльності;
- гра сприяє глибинному осмисленню широкого спектру проблем;
 - у грі формуються установки професійної діяльності, легше долаються стереотипи, коригується самооцінка;
- на відміну від традиційних методів, які передбачають домінування інтелектуальної сфери, у грі виявляється особистість в цілому;
 - гра стимулює включення рефлексивних процесів, надає можливість інтерпретації, осмислення одержаних результатів;
 - студенти зазвичай задоволені, навчальний процес мотивований і емоційно насичений;
 - відбувається підготовка до професійної діяльності, формуються навички і вміння: студенти навчаються застосовувати свої знання;
 - після ігрове обговорення сприяє закріпленню знань.

Досвід, набутий у грі, може бути більш продуктивним порівняно з набутим у професійній діяльності. Це відбувається завдяки тому, що ділові ігри дозволяють збільшити масштаб обсягу дійсності, наочно демонструють результати прийнятих рішень, надають можливість перевірити альтернативні рішення; інформація, якою користується людина у реальності, неповна, неточна, а для гри їй надається хоча й неповна, але точна інформація, що підвищує довіру до отриманих результатів і

стимулює процес прийняття на себе відповідальності.

Ділова гра допомагає досягненню навчальних, виховних та розвиваючих цілей колективного характеру на основі ознайомлення з реальною організацією роботи.

Моделювана ситуація повинна передбачати неоднозначність рішень, містити елемент невизначеності, що забезпечують проблемний характер гри та виявлення здібностей гравців. Пряме формулювання проблеми чи вказівка на неї неприпустимі. У гой же час правила, норми формулюються однозначно.

Очікувана ефективність застосування ділових ігор.

- пізнавальна: у процесі ділової гри студенти й ознайомлюються з діалектичними методами дослідження питання (проблеми), організацією роботи колективу, функціями своєї "посади" на особистому прикладі;
- виховна: у процесі ділової гри формується усвідомлення належності її учасників до колективу; визначається ступінь участі у роботі кожного з них; відчувається взаємозв'язок учасників при виконанні спільних завдань; колективно обговорюються всі питання; це сприяє формуванню критичності, стриманості, поваги до думки інших, уваги до товаришів по грі;
- розвиваюча: у процесі ділової гри розвиваються логічне мислення, здатність до пошуку відповідей на поставлені запитання, мовлення, мовленнєвий етикет, уміння спілкуватися у ході дискусії.

Якість знань, набутих в ігровій формі, значною мірою залежить від авторитету викладача. Викладач, який не має глибокого та стабільного контакту з членами групи, не може на високому рівні провести ділову гру.

Якщо викладач не викликає довіри у студентів своїми знаннями, педагогічною майстерністю, людськими якостями, гра не буде мати запланованого результату, чи навпаки може мати прямо протилежний результат. Тож тільки врахування усіх особливостей цієї форми організації навчання, дотримання вимог і рекомендацій щодо її проведення дадуть позитивний результат навчальної діяльності.

Поняття про тренінг. Види тренінгів.

Тренінг - це система вправ, спрямованих на розвиток здібностей студентів, на набуття ними професійних умінь і навичок. Усі вправи умовно можна поділити на такі групи: 1) вправи, що сприяють формуванню мислення, виробленню логіки доказів; 2) вправи, що розвивають творчу уяву; 3) вправи, що спрямовані на формування вміння розподіляти увагу і зосереджувати її; 4) вправи, націлені на розвиток спостережливості.

Професійний тренінг спрямований на формування нових знань і освоєння нових технологій у конкретній сфері професійної діяльності

Групи професійного тренінгу бувають:

- * за видом професійної діяльності фахівців;
- * за формою професійного спілкування

Основні елементи професійного тренінгу:

- педагогічний задум;
- банк професійно орієнтованих ситуацій;
- предмет тренінгу;
- поле гри тренінгу;
- ролі й функціональні обов'язки учасників;

система оцінювання у тренінгу

Теми рефератів:

1. Порівняльна характеристика стилів спілкування педагога.

2. Дослідження впливу стилів спілкування педагогів на ставлення студентів до навчання.
3. Способи саморегуляції педагога в професійному спілкуванні.
4. Професійна ідентифікація особистості вчителя.
5. Ідеал учителя на сучасному етапі розвитку освіти.

Література: 1 (с. 84-96), 2 (38-46), 4 (с. 120-136); 6 (с. 246-267).

4 Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна

1. Бандурка О.М., Тюріна В.О., Федоренко О.І. Основи педагогічної техніки: навч. посіб. Харків: ТИТУЛ, 2006. 176 с.
2. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: підручник побудований за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів аспірантури. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.
3. Педагогічна майстерність: підручник / І.А. Зязюн, Л.В.Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; Київ : Вища школа, 2004. 422 с.
4. Педагогічна майстерність: хрестоматія: навч. посіб. / Упоряд.: І.А. Зязюн, Н.Г. Базилевич, Т.Г. Дмитренко та ін.; За ред. І.А. Зязюна. Київ: Вища школа, 2006. 606 с.
5. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. /уклад. Федоренко О.І., Тюріна В.О., Гіренко С.П., Червоний П.Д. та ін.; за ред. О.І.Федоренко. Харків: ФОП Бровін О.В., 2020 240 с.

Додаткова

1. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Знання, 2011. 468 с.
2. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / За ред. З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін. Київ : Знання, 2007. 495 с.
3. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологія вищої школи : підручник. Київ : Каравела, 2008. 352 с.
4. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України від 19.09.2014. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/stru>
5. Рубан О.М. Педагогіка вищої школи : навч.-метод. посіб. Кіровоград : Кіровоград. юрид. ін-т ХНУВС, 2010. 110 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Офіційний сайт Верховної Ради України <https://portal.rada.gov.ua/>
2. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України <https://www.kmu.gov.ua/>
3. Офіційний сайт Судова влада України <https://court.gov.ua/>
4. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора України <https://www.gp.gov.ua/ua/index.html>
5. Офіційний сайт МВС України www.mvs.gov.ua.
6. Офіційний сайт Верховного Суду України <http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/>
7. Єдиний державний реєстр судових рішень <http://www.reyestr.court.gov.ua/>
8. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського <http://www.nbuv.gov.ua/>

9. Офіційний сайт Харківського національного університету внутрішніх справ
<http://univd.edu.ua/>

10. Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленко
<http://korolenko.kharkov.com/>